Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal Of Social Sciences Institute

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

ISSN: 1302-6879

DERGİMİZ

Scientific Indexing Services

türk eğitim indeksi

SOBIAD

DergiPark AKADEMİK
Tübitak DergiPark

Google akademik

TARAFINDAN TARANMAKTADIR

ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR

YIL/YEAR: 2017 SAYI/NUMBER: 37

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue:37 – Sayfa / Page:
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 08.10.2017 Kabul/Accepted: 18.11.2017

İSLAM TARİHİNDE İLK DARBE GİRİŞİMİ VE HZ. OSMAN'IN ŞEHİT EDİLMESİ

FIRST COUP ATTEMPT IN ISLAMIC HISTORY AND MARTYRDOM OF CALIPH OSMAN

Yrd. Doç. Dr. Ali HATALMIŞ
Çukurova Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
alihatalmis@hotmail.com

Öz

Hz. Osman'ın hilafetinde yönetimsel ve ekonomik sorunlar toplumsal ayrışmalara, hareketliliğe ve kargaşaya yol açmıştır. Eyaletlerin karıştırıldığı, başkentin ablukaya alındığı, halifenin evinin kuşatıldığı ve katledildiği anarşik olayların yaşandığı bir nevi İslam tarihinin ilk darbe girişimi meydana gelmiştir. Halifeliğinin ilk altı yılı (23-28/644-649) hakkında olumlu, ikinci altı yılı (29-35/650-656) hakkında olumsuz değerlendirmeler yapılmıştır. Ekonomik sıkıntıların, dini bir veçheye büründürülerek halifenin otoritesi sarsılmıştır. Muhalif kesimler sistemli bir şekilde önce valileri ardından halifeyi hedef haline getirmiştir. Artan şikâyetler üzerine valilerin halife tarafından sıklıkla değiştirilmesi, ancak tercihin akrabalardan yana kullanılması ve onlara bazı imtiyazlar tanınması huzur ve istikrar ortamını sağlamak bir yana dursun, sorunların artmasına neden olmuştur. Halifenin ileri yaşı ve sorunlar karşısında selefleri kadar pratik çözümler getirememesi zafiyet olarak telakki edilmiştir. Dahası Mervân ve Muâviye'nin yetki sınırlarını aşması, halifeyi müşkül duruma düşürmüş, yalnızlaştırmış ve muhalefeti güçlendirmiştir.

Aralarında organize olduğu anlaşılan ve çoğunluğu Iraklı ve Mısırlılardan oluşan binlerce muhalif, Medine'yi işgaletmiştir. Halifenin istifa etmesi ve yerine Hz. Ali, Talha veya Zübeyir'den birinin seçilmesi istenmiştir. Anarşist eylemleri bastıracak bir devlet otoritesi bulunmadığından, Medine'de can ve mal güvenliği kalmamıştır. İsyancılar/darbeciler halifeyi kendi evinde şehit ederek amaçlarına ulaşmıştır. Hz. Osman'ın mazlum durumu, darbecilerin

orduya alınması, Hz. Ali'yi, halifeliği boyunca zorda bırakmış ve dinî-siyasi ayrışmalara neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hz. Osman, halifelik, isyancılar, darbe girişimi.

Abstract

In Osman's Caliphate, administrative and economic problems led to social differentiation, mobility and confusion. The first coup attempt of a kind of Islamic history happened in which the troubles were created in the provinces, the capital was taken to the blockade, the house of the Caliphate was surrounded and murdered, anarchic events were experienced. Positive evaluations were made in the first six years (23-28/644-649), negative evaluations were made in the second six years (29-35/650-656) of the Caliphate. The authority of the caliphate was shaken by turning economic troubles into religious aspect. The opposition groups systematically turned the governors first and then the Caliphate into a target. Changing the governors frequently by the caliph because of the increasing number of complaints, but using the preference for relatives and giving them some privileges led to increasing of the problems let alone providing an environment of peace and stability. It is considered weakness that the Caliph couldn't provide practical solutions to the problems of old age and sadness like his predecessors. Furthermore, The surpassing limits of authority by Mervan and Muâviye has reduced the caliphate to a stalemate, lonelized and strengthened the opposition.

Thousands of dissidents, among them Iraqis and Egyptians, who were understood to be organized, invaded Medina. They wanted the Caliph resign and to elect one from Ali, Talha or Zubeyir instead of him. Since there was no state authority to suppress anarchist actions, there was no life and property security in Medina. The rebels reached their goal by martyring the caliphate in their own home. The oppressed state of Osman, the taking of the coup plotters into the army, left Ali in difficulty and caused religious-political division.

Keywords: Caliph Osman, caliphate, rebels, coup attempt.

Giriş

Hz. Peygamber (s) sonrasında, müslümanları karşı karşıya getiren belki de en önemli sorun; onu kimin nasıl temsil edeceği idi. Hz. Peygamber'in (s) halifesi adı konulan bu en üst makam, dinî-siyasi düzlemde tartışılmıştır. İlk üç halifenin seçimi birbirinden farklı olsa da, ciddi bir krize dönüşmeden yapılabilmiştir. Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci yarısında meydana gelen ekonomik, sosyal ve siyasal buhranlar toplumda büyük bir iç kargaşaya yol açmıştır. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle neticelenen ve bizim İslam tarihinde ilk darbe girişimi olarak nitelediğimiz olaylar, uzun süreli bir kargaşa ortamı ve otorite boşluğu doğurmuştur.

Darbe güncel bir kavram olup sözlükte, "*Bir ülkede idareyi zor kullanarak devirme*" (Komisyon, 2000: 590) olarak tanımlanmaktadır. Hz. Osman halifelikten (idâreden) zorla uzaklaştırılmış, devrilmiş ve katledilmiştir. Tarihte meydana gelen bu olay, bu tanıma pekâlâ uymaktadır.

İslam tarihi boyunca ortaya çıkan bazı dinî-siyasi fırkaların bakış açısıyla Hz. Osman ve dönemini anlamanın güçlüğü ortadadır. Abartılı ifadelerle Hz. Osman ve ailesini kötülemeyi meslek edinenlerin bakış açısı ile tarihî gerçeklere ulaşmak mümkün değildir. Ülkemizde çokça tanınıp, kabul gören İranlı sosyolog-düşünür Ali Şeriati Hz. Osman'ı, "*zorbalığı temsil eden bir Firavun*" olarak görebilmektedir (Şeriati, 2010, 200). Hz. Osman ile ilgili olumsuz algı ve imajın oluşmasında sadece Şiî değil Sünnî kaynakların da etkili olması muhtemeldir. Çünkü Abbasî ihtilalinin gölgesinde bazı tarihçilerin etkilenmesi imkân dâhilindedir. Hz. Osman'ın tamamen masum olduğunu da söylemek istemiyoruz. O her şeyden önce bir insan ve yöneticiydi. Hz. Osman, İslam tarihinin en önemli şahsiyetlerden biridir. Onun adı ilk müslümanlar arasında geçmiştir. O, Hz. Peygamber (s) tarafından hep sevilmiş ve takdir edilmiştir. Hz. Osman, Hz. Peygamber'in (s) kızları Hz. Rukiye ve Hz. Ümmügülsüm ile evlenmek suretiyle *Zü'n-Nurreyn/iki nur sahibi* unvanını almıştır. Hz. Osman'ın, Hz. Rukiye ile evliliğinden Abdullah adında bir oğulları olmuştur. Hz. Rukiye Medine'ye hicret etmiş ve Bedir savaşı olduğu sıralarda vefat etmiştir (2/624) (İbn Saʿd, 2015: III/56-59). Hz. Peygamber (s), diğer kızı Hz. Ümmügülsüm ile Hz. Osman'ı evlendirmiş, ancak o da hicrî 9/630 yılında hastalanarak vefat etmiştir. Hz. Peygamber'in (s), Ümmügülsüm'ün vefatı üzerine, "*Şayet on kızım olsaydı hepsini Osman'la evlendirirdim.*" dediği nakledilmiştir (İbn Ebî Âsım, 1991: V/378; Taberânî, 1995: XXII/436; İbn Saʿd, 2015: III/59; İbn Kesîr, 1997-1999: VIII/243).

Hz. Osman birkaç gazve dışında Hz. Peygamber'in (s) tüm seferlerine katılmış ve en büyük mali destekçisi olmuştur. İslam tarihinde Hz. Osman, tüm imkânlarını İslam davasına adayan ve adı hayâ ile özdeşleşen biri olarak anılmıştır. Halim/yumuşak tabiatlı oluşu, kibarlığı ve akrabalarına düşkünlüğüyle temayüz eden Hz. Osman'ın, müslümanların gönlünde her zaman ayrı bir yeri olmuştur (İbn Kesîr, 1997-1999,X/303).

Ancak mensup olduğu aile (Emevîler) üzerinden bazı eleştirilere muhatap olmuştur. Gerçekte Emevîler İslam'a girmede geç kalmışlar ve Mekke'nin fethine kadar İslam karşıtı cephede yer almışlardır. Ailesine duyulan tepkiler, çoğu zaman onu zor durumda bırakmıştır. Hz. Osman, kişisel duruşu ve güzel ahlakı sayesinde müslümanların

takdirini kazanmış ve halifelik makamını hak etmiştir. Birçok yönetici (vali, komutan) yakınları onun sayesinde ulaştıkları makamları istismar ederek bazı haksızlıklara imza atmıştır (Taberî, ts: IV/348). Onlar yüzünden Hz. Osman eleştirilmiş, giderek yalnızlaşmış, halkın desteğini kaybettiği bir zamanda; anarşik olayların yaşandığı bir darbe girişimine maruz kalmıştır.

İslâm tarihçileri, Hz. Osman'ın on iki yıllık halifeliğini iki döneme ayırmıştır. İlk altı yıllık dönem (24-29/644-649) *Sükûnet/Huzur Dönemi*, ikinci altı yıllık dönem (30-35/650-655) *Karışıklık Dönemi* olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırmada yürütülen fetih politikaları temel alınmıştır. Başarılı fetihlerin yapıldığı ilk altı yıl başarılı bulunurken, fetihlerin durma noktasına geldiği ikinci altı yıl ise başarısız sayılmıştır. Böylelikle devlet gelirleri içinde önemli yekûn teşkil eden ganimet ve fey gelirinin azalmaya yüz tutması tüm toplumsal kesimleri, özellikle asker ve ailelerini zor durumda bırakmıştır.

Makalemizde Hz. Osman'ın kişisel tavır ve icraatlarından kaynaklı toplumsal sorunların ekonomik ve siyasal nedenleri üzerinde durulmuştur. Halife seçilmesi sürecinden itibaren toplumda görülen muhalif duruşlara ve hareketlere değinilmiştir. Bu bağlamda yeni kurulan karargâh şehirlerinde yoğunlaşan muhaliflerin başkentte toplanıp kargaşa çıkarmaları ve sonrasında meşru halifenin hanesine saldırıp şehit etmeleri, bir anlamda devirmeleri İslam tarihinde ilk darbe girişimi olarak nitelendirilmiştir.

1. Hz. Osman'ın Halife Seçilme Sürecinde Dikkat Çeken Bazı Hususlar

İkinci halife Hz. Ömer, Mugîre b. Şu'be'nin kölesi Ebû Lü'lü'e tarafından tertip edilen bir suikast sonucu şehit edilmiştir (27 Zilhicce 23/4 Kasım 644). Hz. Ömer vefat etmeden önce yerine kimi önereceği sorulmuş; Ebû ʿUbeyde sağ olsaydı, onu halife adayı gösterebileceğini, çünkü Hz. Peygamber'in (s) onun için; "*Her ümmetin bir emini vardır, bu ümmetin emini de Ebû 'Ubeyde b. Cerrâh'tır.*" dediğini ifade etmiştir (Taberânî, 1995: I/265; Dîneverî, 1998: VI/156). Yine Ebû Huzeyfe'nin kölesi Salim'i veliaht gösterebileceğini, fakat onun da vefat ettiğini söylemiştir. Salim'i önermesinin sebebi olarak da Hz. Peygamber'in (s), "*Salim Allah Teâlâ'ya çok muhabbet besleyen kişiydi.*" hadisini delil göstermiştir. (Ebû Nuʿaym, 1996: I/177; İbnü'l-Cevzî, 2009: I/145).

Hz. Ömer'in, söz konusu kişilerin halife seçilmesinde hiç tereddüt göstermeyip, Hz. Ali ve Hz. Osman hakkında bazı şüphelerini izhar etmesi, üzerinde durulması gereken bir husustur. Hz. Ali üzerinden

Hâşimîlerin, Hz. Osman üzerinden Emevîlerin ön plana çıkabileceğini düşünmüş olmalıdır. Birbirine rakip iki ailenin (grubun) aralarında nüfuz mücadelesi başlatmasından korkmuş ve bir anlamda eski Arap asabiyetinin hortlamasından endişe etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: II/447). Gerek Ebû ʿUbeyde ve gerekse Salim için böyle bir endişe taşımamıştır. Aslında o, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin bu işe en layık kişiler olduğunu pekâlâ bilmekteydi.

Hz. Ömer, yakınlarını devlet görevlerine getirmekten kaçınmıştır. Kendisinden idari görev isteyen kardeşlerini kırma pahasına reddetmiştir. Kendi yerine halife olarak oğlu Abdullah önerildiğinde kesin bir dille kabul etmemiştir. Ömer'e göre hilafetin nüfuzlu kişilerin elinde saltanata dönüşme ihtimali her zaman vardı. Ömer bunu önceden görmüş ve böyle bir tehlikenin İslam'ın emanet ve ehliyet prensibini zedeleyebileceğini hesaba katmıştı. Halife seçimini Hz. Osman, Hz. Ali, Talha, Zübeyir, Saʿd (b. Ebî Vakkâs), Abdurrahman (b. Avf) ve de oğlu Abdullah'ın (kendine oy veremeyecekti) oluşturduğu şuraya bırakmıştı. Ayrıca kendisini yaralayanın (Ebû Lü'lü'e) müslüman olmadığını öğrendiğinde, "*Benim canımı Allah'a bir kez bile secde etmemiş birisinin eliyle alan Yüce Allah'a binlerce kez şükürler olsun.*" (Taberî, ts.: III/481, IV/192, 230; İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/57; İbn Kesîr, 1997-1999: X/189-190, 208-210) demesi manidardır. Ona göre müslümanlar tarafından öldürülmek çok kötü/fitne idi. Adeta kendinden sonrakilerin böyle bir felaketle karşılaşacağını tahmin etmişti.

Abdurrahman b. Avf kendi adına biat almayacağını baştan ifade etmiş ve arabuluculuk rolünü üstlenmişti. Talha'nın şehir dışında olması nedeniyle üç gün beklenmişti. Ağır yaralı halife Hz. Ömer o günlerde şehit olmuştu. Cenaze ve defin işlerinden sonra, Medinelilerin seçim yapması istendi. Abdurrahman sokak sokak, cadde cadde ve çarşı pazar dolaşarak halkın temayülünü almaya çalıştı. Geçmişten beri siyasal etkinliğe sahip Haşimîler ve Emevîler kendi adaylarının seçilmesi için gayret ettiler. Sonunda Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yolunu tastamam sürdüreceğini söyleyen Hz. Osman seçildi. Başta Mescid-i Nebî olmak üzere çeşitli ortamlarda halktan biat alma işlemi aralıksız sürdü (Belâzürî, 1996: X/344; İbn Saʿd, 2015: III/67; İbn Kesîr, 1997-1999: X/189-191, 208-210). Hz. Osman'a Abdurrahman b. Avf'tan sonra ikinci biat eden kişi Hz. Ali oldu (İbn Saʿd, 2015: III/66).

2. Hz. Osman ve Yönetimine Karşı Muhalefet Edilmesi

İlk iki halifenin üstün siyaseti sayesinde kabile asabiyeti bertaraf edilmişti. Hz. Osman ve sonrası muhtemel grup/kabile

rekabeti her zaman yaşanabilirdi. Bu hassasiyetten olsa gerek Hz. Osman gayet üzüntülü ve kaygılı bir yüz ifadesi ile ilk hutbesini irat etmişti. Hutbe tamamlandığında mescitte hazır bulunanların biati kolaylıkla alındı. Hz. Osman'ın halife seçildiği gün (3 Muharrem 22/9 Kasım 644) yağan sağanak yağış bile hayra yorumlandı ve o yıla *ruâf/bol yağmurlu yıl* denildi (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/84).

Halkın içinde Hz. Osman'ın hilafetine karşı olanlar elbette vardı. Karışıklık döneminde patlak veren bazı problemlerin kökünün sükûnet dönemine (ilk altı yıla) kadar ulaştığı bile söylendi. Devletin güçlü olduğu ilk zamanlarda itiraz sesleri cılız çıkıyordu. Hz. Osman'ın önünde çözülmesi gereken sorunların başında Hz. Ömer'in şehit edilmesi, başlı başına problem idi/edilmişti. Hz. Ömer'in zaman zaman istişarede bulunduğu İran asıllı devlet adamı Hürmüzân hakkında, suikastı azmettirdiği şayiaları yayılmıştı. Üstelik Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah, babasının intikamını almak adına Hürmüzân'ı öldürmüştü (Belâzürî, 1996: X/427; Makdisî, ts.: V/218).

Burada ilginç olan Hz. Osman'ın en büyük siyasi rakibi Hz. Ali'nin, Hürmüzân'ın katil zanlısı Ubeydullah'a kısas yapılmasını talep etmesiydi. Hz. Osman ise kendi cebinden onun diyetini ödeyerek olayı kapatma yoluna gitti (Belâzürî,1996,II/294; Taberî,ts.:IV/239; Makdisî, ts.: V/218; İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/81-82). Ancak Hz. Osman'ın bu çözümü kamuoyunu yeterince ikna edememiş olmalı ki, ileriki yıllarda itirazlara konu oldu (Taberî, ts.: IV/243; Makdisî, ts.: V/219; İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/292, 300, 311-312). İlk yıllarda Hz. Osman'a ciddi muhalefet edilmediğini kaydetmiştik. Ancak özellikle sınır boylarında dış kaynaklı olduğu anlaşılan bir takım ayaklanmalar olmuştu. Bu isyan ve ayaklanmalar yeni fethedilen yerlerde yoğunlaşmıştı. Mesela İskenderiye halkı, Bizans'ın teşvik ve tahrikiyle ayaklanmıştı. Mısır'ın kudretli valisi Amr b. el-As, Mısır'ın yerli halk olan Kıbtîlerle kurduğu güçlü ittifak sayesinde ayaklanmayı kolaylıkla bastırmıştı. Bizanslılar bu ayaklanmayı açıktan desteklemişti. Yine doğu sınır boylarında benzer olaylar yaşanmıştı. Sasanî/İran şahı Yezdücerd'in tahrik ve teşvikiyle Rey halkı ayaklanmış ve Saʿd b. Ebî Vakkâs tarafından bastırılmıştı (Taberî, ts.: IV/243; İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/84; Zehebî, 1982-1988: III/312; İbn Kesîr, 1997-1999: X/223)

Yeni fethedilen yerlerde bu tür olayların yaşanması normal karşılanabilir. Hz. Osman kararlı politikalarıyla ayaklanmaları bastırdığı gibi çok önemli yeni fetihlere de imza atmıştır. Böylelikle devletin güç ve itibarı artmış, ekonomi canlanmış, dolayısıyla toplumsal huzur ve güven ortamı tesis edilmiştir. Denilebilir ki, Hz. Osman selefine göre daha kibar ve yumuşak olması sayesinde, halkın

memnuniyet seviyesi oldukça yükselmiştir. Nitekim İbn Saʿd, bu yıllarda Hz. Osman'ın halkın gözünde daha sevimli olduğunu rivayet etmiştir (İbn Saʿd, 2015: III/68).

Hz. Osman döneminde fetihlerin durma noktasına gelmesi, yavaşlaması fey ve ganimet gelirlerini azaltmış ve toplum ciddi ekonomik kriz ve sosyal buhranlarla yüzleşmiştir. Bundan böyle Hz. Osman'ın her şeyi göze batmış ve kişisel/insani özellikleri bile siyasi polemiklere konu olmuştur. Muhalifler önce valileri, ardından halifeyi açık hedef haline getirmiştir. Burada Hz. Ömer gibi otoriter ve çok başarılı sayılan birinden sonra halifelik yapmanın zorluğu hatırlanmalıdır. Hz. Ömer sahabenin büyükleriyle ve Hürmüzân dâhil yönetim tecrübesi olan kişilerle istişare edebilmiştir. Hz. Osman ise kişilik olarak çok halim ve yumuşaktı. Sorunları ivedilikle çözmede ve muhalefete cevap vermede, selefi kadar pratik görülmemiştir. Hz. Ömer potansiyel siyasi muhalifleri yanında birarada tutabilmiştir. Hz. Osman'ın insani özellikleri darbeciler tarafından istismar edilmiş ve otoritesi zayıflatılmak istenmiştir. Hatta meydana gelen gelişmeler sahabeyi siyasetten ve bir anlamda Hz. Osman'dan soğutmaya yetmiştir (Halîfe, 1985: 148; Fesevî, 1990: I/29).

Hz. Osman'ın siyasi dengeleri kurmada sıkıntı yaşadığı bilinmektedir. Güveneceği kadroyu oluştururken akrabalarını tercih etmesi, kendisini giderek yalnızlaştırmıştır. Kötüleşen ekonomi siyasi çalkantılara yol açmıştır. Özellikle yeni kurulan karargâh şehirlerde asker ve yakınlarının acınası hali kamu vicdanını rahatsız etmeye başlamıştır. Burada yeni müslüman olan kitlenin samimiyeti de sorgulanabilir. Karargâh şehirlerde yerleş(tiril)en birçok kabilenin adı zaten Ridde olaylarına karışmıştı (Safedî, 2000: XI/59; Yâkût, 1977: III/109).

Onların açlık derecesinde sefalete düçar olmaları, devlete ve devletin temsilcilerine olan güvenlerini sarsması imkân dâhilindeydi. Nitekim Hz. Peygamber'in (s), "*Ya Rabbi, ben küfürden ve fakirlikten sana sığınırım*." (İbn Kesîr, 1997-1999: I/152) duasını etmesi boşuna değildir. Fakirliğin ve özellikle açlık derecesinde sefaletin, insanın başına ne dertler açacağı tahmin edilmez. Yine "*Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.*" (Enʿâm, 6/151) gibi ayetlerde bu tür olumsuzluklara sıkça işaret edildiği görülür. Hz. Peygamber'in (s), "*Fakirlik küfür olayazdı.*" (Beyhakî, 2003: IX/12) hadisi açlık derecesinde fakirliğin muhtemel tehlikelerine açıklık getirir.

2.1. Hz. Osman'ın Şahsına Yöneltilen Bazı Eleştiriler

Hz. Osman sorunlara çözümler bulmaya çalışmış ve elbette kendisine göre iyi neticeler almayı hedeflemiştir. Sözgelimi Hac emirliği vazifesini üstlenmiş ve selefi gibi doğrudan halkın karşılaştığı

sorunları dinleme ve cevaplama imkânına kavuşmuştur. Siyasi evlilikler yapmayı deneyerek yeni müttefikler kazanmayı hedeflemiştir. Suriye'nin güçlü ve kalabalık kabilesi Kelblilerin kabile şefinin kızı Nâile bnt. Fürâfisâ ile evlenmiştir (Zübeyrî, ts.: 102, 105; Belâzürî, 1996: V/496; Taberî, ts.: IV/263; İbn Kesîr, 1997-1999: X/229). Mescid-i Haram'ı genişletmek suretiyle çok önemli bir hizmet yapmıştır. Mescid-i Haram'ın genişletilmesi sırasında kamulaştırmaya itiraz edenler olmuşsa da, kararlılıkla bu işi tamamlamıştır (Belâzürî, 1996: V/548; Taberî, ts.: IV/251; İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/108; İbn Kesîr, 1997-1999: X/224).

Hz. Osman'ı eleştiren ve muhalefet edenlerin başında Hz. Ali gelmiştir. Onun Hz. Ali gibi dost bir muhalifinin bulunması kendisi için bir şanstı. Hz. Ali onun için samimi bir dost ve dürüst bir nasihatçi sayılırdı. Onun muhalefeti yıkıcı değil daima yapıcıydı. Öz'e göre Hz. Osman'ın asıl şansızlığı Mervân, Muâviye, Velîd ve İbn Ebî Serh gibi dostlara sahip olmasıydı (Öz, 2016: 62)

Biz burada konu başlığımıza da uygun olarak eleştirel bakış açısıyla yaşanan olaylara temas etmeye çalıştık. Hz. Osman'ın bazı tutum ve icraatlarına gösterilen tepkiler:

a- Halifeliği üstlenişinin ilk yılında (26/646-647), Hac emirliği yaptığı esnada, Minâ'da namazı kısaltmayıp dört rekât olarak tamamlaması itirazlara neden olmuştur. O da Mekke'de ikamet eden eşini öne sürerek kendini savunmuştur. Hz. Ali dâhil birçokları da, onun Hz. Peygamber (s) ve kendinden önceki halifelere muhalefet ettiğini söylemiştir (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/108-109; İbn Kesîr, 1997-1999: X/397). Ayrıca Hz. Osman'ın Cuma günü uzaklardan gelenlerin işitmesi için üçüncü ezanı okutması eleştirilmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/121).

b- Kûfe valisi Ukbe'ye içki içtiği gerekçesiyle uygulanan had cezasında artışa gitmesi ve bu cezayı yerine atadığı valiye uygulatması sorun olmuştur. Velîd'e, âdet olduğu üzere 40 değnek vurulması icap ederken, 80 değnek vurulmasına karşı itiraz edilmiştir. Mesela Hz. Ali, "*Doğru olan kırk sopa vurulmasıdır.*" Diyerek Hz. Osman'ı uyardığı görülmüştür (Belâzürî, 1996: V/520-523; İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/110-111). Böylelikle Hz. Ali muhalefetin sesi ve bir anlamda lideri olduğunu göstermiştir. Hz. Osman da, Hz. Ali'yi şimdiki tabirle ana muhalefet lideri olarak görmüş, onun uyarı ve eleştirilerini bu çerçevede değerlendirmiştir (Ayar, 2014: 126).

c- Kur'ân-ı Kerim'in çoğaltılması meselesi kolay halledilmemiştir. Bu iş sonuçları itibariyle müslümanların birliğinin pekiştirilmesi bakımından da iyi olmuştur. Hatta bu defa yükselen itirazlara karşı Hz. Ali, "*Sesinizi kesiniz! Bizden büyük bir cemaatin görüşü üzerine*

bu iş gerçekleştirildi. Eğer ben de aynı durumla karşı karşıya kalsaydım aynı şeyi yapardım." diyerek Hz. Osman'ı savunmuştur (Belâzürî, 1996: V/552; Safedî, 2000: XVII/325; Meʿâfirî, 1987: I/81; İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/115-116). Kur'ân-ı Kerim'in çoğaltılması bazıları tarafından *mushafların yakılması*olarak anlatılmıştır (Seyf, 1984: 69-70; Belâzürî, 1996: V/552; Yaʿkûbî, 2010: II/66; İbn Haldûn, 2000-2001: II/583). Mesela Abdullah b. Mesʿûd kendi yanındaki mushafın yakılmasına sinirlenmiş ve "*Osman'ın kanı helaldir* (Taberî, ts.: IV/92)." diyecek kadar öfkelenmiştir.

d- Hz. Osman zamanında sahabeye karşı gösterilen muamele tartışılmıştır. Ammâr b. Yâsir (Belâzürî, 1996: I/171-173; Taberî, ts.: IV/399) ve Abdullah b. Mesʿûd gibi sahabenin büyüklerinin darbedilmesi (Taberî, ts.: IV/275), Ebû Zer'in Rebeze'ye sürgün edilmesi toplumu huzursuz etmiştir. Nitekim sahabe devlet işinde ve malını kullanmada Emevî yöneticilerinden rahatsızdı (Korkmaz, 2012: 79-80). Hz. Osman Ebû Zer'in lüks ve israf olarak değerlendirdiği hususların yöneticilere dayatılamayacağını söylemiştir. Eleştirileriyle yöneticilerin otoritesini sarstığını düşündüğü Ebû Zer'i, Rebeze'ye sürgün etmiştir. Hz. Osman, Ebû Zer'in vefatını işittiğinde çok üzülmüş, ailesiyle ilgilenmiş ve onları himayesine almıştır (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/118-120). Hz. Peygamber'in (s) mührünün Eris kuyusuna düşürülmesi ve kaybolması Hz. Osman'ı zor durumda bırakmıştır (İbn Şebbe, 1979: V/1105-1106; İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/115-116; İbn Kesîr, 1997-1999: IX/394).

e- Hz. Osman'ın Kûfeli bazı muhalifleri (Ebû Zeyneb, Ebu'l-Verrâ, Malik b. el-Hâris/Eşter vb.) Şam'a sürgün etmesi çözüm olmamış, aksine kendisine karşı muhalefeti daha da güçlendirmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/143-149). Ayrıca Hz. Osman'ın karışıklık döneminde meydana gelen olaylar, Kureyş içindeki Haşimî-Emevî rekabetiyle sınırlı kalmamış diğer Arap kabileleriyle Kureyş'in dolayısıyla devlet yönetiminin arası açılmıştır (Apak, 2011: 248-249).

f- Hz. Osman'ın eyaletlerde meydana gelen sıkıntıları telafi etmek için müfettiş görevlendirmesi istenen sonucu vermemiştir. Bu maksatla Muhammed b. Mesleme'yi Kûfe'ye, Üsâme b. Zeyd'i Basra'ya, Abdullah b. Ömer'i Şam'a ve Ammâr b. Yâsir'i Mısır'a göndermiştir (Seyf, 1984: 49, 63; Taberî, ts.: IV/343, 353, 359). Şikâyetlerin ardı arkası kesilmeyince Hz. Osman, bu defa valileri Medine'ye davet ederek onlarla doğrudan görüşmeyi denemiştir. Özetle Basra valisi Abdullah b. Âmir, insanların cihatla meşgul edilmesi; Kufe valisi Said b. elʿAs, muhaliflere daha sert davranılması; Şam valisi Muâviye, herkesin kendi içinde bulunduğu duruma uygun politika üretmesi ve Mısır valisi Abdullah b. Saʿd ise halka para veya mal dağıtılması

önerisinde bulunmuştur. Hz. Osman valilerini bir kez daha toplamışsa da istenen başarıyı elde edememiştir. İsyan girişiminde adından sıkça bahsedilen Malik b. Eşter, Kûfe halkını vali aleyhinde kışkırttığı gibi, çevredeki muhaliflerle ittifak yapmış ve vali Said b. el-ʿAs'ı şehre sokmamıştır (Halîfe, 1985: 168; Ebü'l-Fidâ, 1907: I/167; Apak, 2011: 264-265).

2.1.1. Eyaletlerde Durumun Giderek Kötüleşmesi

Garnizon şehirlerde baş gösteren sıkıntılar bir türlü telafi edilemeyince, Hz. Osman'ın yönetimi ve otoritesi giderek sarsılmıştır. Otoritesinin sarsılmasına neden olan en önemli gelişme, akrabalarını devletin en önemli idari, askerî ve siyasi mevkilere getirmesi olarak açıklanmıştır. Hz. Osman'ın akrabalarına düşkünlüğü bilinmekle birlikte bu uygulaması doğru bulunmamıştır (İbn Saʿd, 2015: III/68-69). Basra, Kûfe ve Füstat'ta gittikçe yükselen muhalefetin sesi kısılmaya çalışılmış, talepleri yeterince anlaşılamamış ve mahallinde çözülememiştir (Öz, 2016: 62). Bu şehirler önemli yönetim merkezleriydi. Nüfus ve nüfuzları neredeyse başkenti gölgede bırakmıştı.

Bilâd-ı Şam (Suriye), Hz. Osman'ın yakın akrabası Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından yönetilmekteydi. Hz. Osman, onu yerinde bıraktığı gibi görev alanını da genişletmişti (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/122-123). Muâviye'nin, Hz. Osman'dan bağımsız giderek konumunu güçlendirmesi dikkatlerden kaçmamıştı. Ama Hz. Osman için en büyük sorun Irak ve Mısır idi. Buralarda sıklıkla vali değişikliğine gitmesi olayları yatıştırmadı; aksine buralar yönetilemez hale geldi.

Hz. Osman, Hz. Ömer'in tavsiyesi üzerine Mugîre b. Şuʿbe'yi azletmiş ve yerine Saʿd b. Ebû Vakkâs'ı Kûfe valisi yapmıştı. Saʿd, bir yıl bile dolmadan valilikten alınmıştı. Onun yerine göreve getirilen (akrabası) Velîd b. ʿUkbe'ye ilk yıllarda tepki gösterilmezken yaşanan ekonomik kriz sonrasında muhalefet edilmeye başlandı. Velîd, içkiye düşkünlüğü ve resmi konutunda (Dârü'l-ʿİmâre) içkili eğlence tertip etttiği gerekçesiyle görevden el çektirildi (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/111-112).

Basra'da Yemen asıllı kabilelerin yoğunluğu bilinmektedir. Bu vilayette hatırı sayılan Ebû Musa el-Eşʿârî'nin yerine akrabasının (Abdullah b. Âmir'in) atanmasına tepki gösterenler oldu. Abdullah şehri her açıdan kalkındırıp cazibe merkezi yapmayı başardı. Benzer durum Mısır'da oldu. Amr b. el-ʿAs'ın yerine sütkardeşi Abdullah b. Saʿd başarılı bir performans gösterdi. Ancak Mısır halkı üzerinde etkinliğini sürdüren Amr b. el-ʿAs, şehirdeki insanlardan dağdaki çobanlara varıncaya kadar hemen herkesi vali ve dolayısıyla Hz.

Osman'ın aleyhine kışkırttı (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/105, 169-170).

Kûfe ve Füstat'ta gerçekleşen vali değişikliği Hz. Osman'ı zor durumda bırakmış olsa da, Mervân'ı devlet kâtibliğine getirmesi halifeyi doğrudan etkiledi. Çünkü Hz. Peygamber'in (s) sürgüne yolladığı birinin (daha doğrusu babasının-Hakem b. Ebi'l-ʿAs'ın-) devletin zirvesine taşınması müslümanları üzmüştü. Üstelik Mervân'ın haklı haksız bazı uygulamaları, Hz. Osman'ın itibarını giderek sarsmıştı (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/96-97).

2.1.2. Hz. Osman'ın Devlet İmkânlarını Emevî Ailesine Tahsisi Konusu

Hz. Osman'ın halk arasında en fazla dedikodu yapılmasına yol açan husus akrabalarını kayırdığı iddialarıdır. Bu konuda Hz. Osman sıla-i rahim üzerinden kendini savunmaktadır. Kaynaklarda halifenin Emevî ailesine yaptığı ihsanlar hakkında çeşitli rivayetler bulunmaktadır.

Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in (s) Taif'e sürdüğü amcasını (Hakem b. Ebi'l-ʿAs) Medine'ye getirmesi ve kendisine 100.000 dirhem vermesi, Fedek arazisini onun oğlu Mervân'a tahsis etmesi (Fesevî, 1990: I/587; Taberî, ts.: V/231, 293), Medine çarşısının gelirini Mervân'ın kardeşi Hâris'e vermesi, (halifenin) damadı Abdullah b. Hâlid'e 400.000 dirhem vermesi hep tartışılmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/123, 464; Apak, 2011: 224-227).

Mervân b. Hakem'in Afrika ganimetlerini (500.000 dinar) kendine mal ettiği dedikoduları yayılmıştır (Makdisî, ts.: V/200; Ebü'l-Fidâ, 1907: I/169). Mervân'ın söz konusu ganimetleri kendi cebinden satın aldığını ispat etmeye çalışması ise pek tatmin edici bulunmamıştır (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/97; Ebü'l-Fidâ, 1907: I/167).

Hz. Osman'ın yakınlarına atâ vermesi bunlarla sınırlı değildi. Said b. el-ʿAs'a 100.000 dirhem tahsis etmişti. Zübeyir b. Avvâm (600.000 dirhem) ve Talha b. Ubeydullah (200.000 dirhem) başta olmak üzere sahabenin bazı büyüklerine tahsisatlar ayırmıştı (Akarsu,2015,s.107).

Söz konusu tahsisatlar dışında -Hz. Osman'ın isteği dışında- yakınlarının devlet malını istismar etmesi imkân dâhilindeydi. Nitekim halifenin şehit edilmesi üzerine görevde olan birçok valinin, bol miktarda mal ve para ile beraber Mekke ve Medine'ye dönüş yaptığı kaydedilmiştir (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/210-211).

2.2. İsyancıların (Darbecilerin) Vilayetlerde Karışıklık Çıkarması

Hz. Osman halife olduktan sonra vilayetlerde halktan gelen tepkilere göre yeni atamalar yapmıştır. Eskilerin yerine yakınlarını getirmesi ve bunların da yaptıkları bazı yanlışlar yüzünden Hz. Osman zor durumda kalmıştır. Emevîlerin geçmişi hep sorgulanmış ve onların direnç gösterip İslam'ı en son kabul etmesi eleştirilmiştir. Yine onlar tutum ve icraatlarıyla Osman'a yönetim zafiyeti yaşatmıştır. Olup bitenlerden çoğu sahabi de tedirgin ve rahatsız olmuştur.

En fazla vali değişikliğinin olduğu yer Kûfe idi. Bu şehirde sırayla Mugîre b. Şuʿbe, Saʿd b. Ebû Vakkâs, Velîd b. ʿUkbe ve Said b. el-ʿAs valilik yapmıştır. Kûfe tarih boyunca, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt taraftarlarının yoğunlaştığı bir şehir olarak anılacaktı. Kûfe'de önemli ilim adamlarının yanı sıra, İslamiyet'i içlerine iyice sindirememiş çok sayıda (bedevî) kabile bireyleri ve şefleri yaşamaktaydı. Bu şehirde şikâyetlerin çok olması normaldi. Onun döneminde önce Mugîre b. Şuʿbe valilik yapmış, şikâyetler üzerine yerine Saʿd b. Ebî Vakkâs getirilmişti (24/645). Onların görevden alınması ve yerlerine yenilerinin getirilmesi şehirdeki huzursuzluğu dindirmemiş, aksine artırmıştı.

Saʿd b. Ebî Vakkâs'ın yerine Velîd b.ʿUkbe'nin getirilmesi (26/647) başlangıçta memnuniyetle karşılanmış ve yeni vali Kûfe halkı tarafından sevilmişti (Akarsu,2015,s.43-46). Velîd'in valiliğinin beşinci yılından sonra sorunlar başladı. Bunun fetihlerin durduğu ve ekonomik krizlerin başladığı yıllara denk gelmesi tesadüf değildi. Velîd şehirdekilerin özel hayatına pek müdahil değildi. Ancak cinayet olayı ve sonrasında yaşananlar onu zora soktu (İbnü'l-Esîr,1987-2003,III/110-111).

Velîd'in sarhoş olarak namaza geldiği dedikoduları yayıldı. Bu haber halifenin kulağına kadar geldi. O azledildi ve yerine amcasının oğlu Said b. el-ʿAs' getirildi. Vali Said şehir halkı ile iyi geçinmesini bildi ve başarılı askerî seferleriyle öne çıktı (Taberî, ts.: IV/248, 269-271). Valiliğinin son zamanlarında bazı gafları ("*Sevâd Kureyş'in çiftliğidir*" sözü gibi) nedeniyle zor günler geçirdi (Taberî, ts.: III/323, 331). Hz. Osman'ın şehit edildiği (35/654-655) haberini alan Kûfeliler, vali Said b. el-ʿAs'ı Kûfe'ye sokmadılar ve Ebû Musa el-Eşʿârî'yi valilik makamına getirdiler (Halîfe, 1985: 168; Ebü'l-Fidâ, 1907: I/167).

Yeni kurulan karargâh şehirlerden en büyüğü hiç şüphesiz Basra idi. Basra, Temim ve Bekr b. Vâil gibi nüfuzlu kabilelerin ve her kesimden kişilerin yaşadığı kozmopolit bir şehirdi. Önemli güzergâhta oluşu ve güçlü ekonomisiyle cazibe merkezi olmuştu. Basra, Kûfe ve

Füstat kadar da problem yaşamamıştı. Ancak uzun yıllar Basra'da valilik yapan Ebû Musa el-Eşʿârî'ye karşı zamanla hoşnutsuzluk oluştuğu görüldü. Hoşnutsuzluğun artması üzerine halkın görüşüne başvurulmuştur. Onlar da, "*Ebû Musa'dan başka herkesi kabul edeceklerini*" söylemiştir. Hz. Osman da onun yerine akrabası Abdullah b. Âmir'i atamıştır (29/649-650). Ebû Musa el-Eşʿârî valiliğinin son günlerinde milleti seferberliğe çağırırken ve üstelik yaya olarak sefere çıkmalarını öğütlerken, kendisinin ata binmesi tepki çekmişti (Apak, 2011: 232-233). Ayrıca onun Dâru'l-İmâre'yi boşaltırken 40 katır eşya ile ayrılması tepkileri daha da artırmıştı (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/105-106). Vali Abdullah b. Âmir genç, cesur, çalışkan ve dirayetli biriydi. Döneminde başarılı fetihler yapmış ve halkla iyi geçinebilmişti (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/129-135; a.mlf, ts.: I/65, II/16).

Mısır, Hz. Ömer döneminde Amr b. el-ʿAs tarafından fethedilmiş (18/639) önemli bir eyaletti. Fethinden itibaren de Amr tarafından idare edilmekteydi. Hz. Osman halife olduğunda önce Amr'ın yetki alanını daraltmış, mali işlerin yürütücülüğüne (haraç âmilliğine) sütkardeşi Abdullah b. Saʿd'ı getirmişti (27/647). Görev ve yetki karmaşası iki yöneticinin arasını açmaya yetmiş, Amr Medine'ye kadar gelerek kendisinin yetkilendirilmesini istemiştir. Ancak Hz. Osman tercihini Abdullah'tan yana kullanmış ve Amr'ı azletmiştir (Apak, 2011: 235). En etkili ve zengin vilayetlerden Mısır'da Amr b. el-ʿAs'ın yerine gelen kim olursa olsun sıkıntı çekecektir. Amr gibi bir siyaset dehasını muhalefette tutmanın zorluğu ortadaydı (Halîfe, 1985: 159, 178; Taberî: ts.: IV/252, 356). Aslında Abdullah başarılı bir yönetim performansı sergilemesine rağmen, Zâtü's-Sevâri deniz zaferi ganimetleri ile aldığı yüksek paya (humusa) itiraz sesleri yükselmiş ve giderek otoritesini yitirmeye başlamıştır (Taberî, ts.: IV/290-291; Safedî, 2000: XVII/101; İbn Kesîr, 1997-1999: X/237, 484).

Şam güven ve istikrarla yönetilen güçlü bir eyalet olarak görülüyordu. Hz. Ömer devrinde göreve getirilen Muâviye tarafından yönetilmekteydi. Hz. Osman nazarında Şam'da işler yolunda gidiyordu. Ama Muâviye'nin giderek güçlenmesi Hz. Osman'ın otoritesini tartışmaya açıyordu (Ebû Zürʿa, 1980: 183, 596; Taberî, ts.: IV/546, 550)

Başkent Medine'nin durumu ise daha hassastı. Diğer vilayetlerden gelen şikâyetler şehirde yankılanıyor ve huzursuzluğu tetikliyordu. Şehrin huzursuzluğu halifeyi doğrudan etkiliyordu. Halife yakınlarının tavrı halkı rahatsız ediyordu. Hz. Osman tarafından çok hırslı, ihtiyatsız, genç ve tecrübesiz birinin (Mervân b. el-Hakem'in) devlet kâtipliğine getirilmesi hoşnutsuzluğu daha da artırıyordu. Ammar b.

Yâsir'in dövülmesi, Abdullah b. Mesʿûd'un maaşının kesilmesi ve Hz. Aişe'nin tahsisatının azaltılması vs. hadiseler şehirde rahatsızlık yaratmıştı (Apak, 2011: 237).

Mervân'ın halifeyi istismar ettiği ve kafasına göre memleketi yönettiği algısı oluşmuştu. Onun alttan alta Emevî hükümranlığı/halifeliği peşinde olduğu konuşuluyordu (Taberî, ts.: V/493; İbn Kesîr: 1997-1999: XI/706-707). Nitekim Hz. Osman'a yakın isimlerden Abdurrahman b. Avf bile durumdan rahatsızdı ve Hz. Ali'ye, "*sen kılıcı alırsan ben de alırım*" diyecek duruma gelmişti (Belâzürî, 1996: V/546).

Medineliler/sahabe bu durumdan hoşnut değildi. Apak'ın ifadesiyle, "*Amr b. el-'As, alttan alta kamuoyu oluşturuyordu. Yıkıcı mahiyette olmasa da Hz. Aişe, Talha, Zübeyir ve Ammâr b. Yâsir Hz. Osman'ı eleştiriyordu. Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed ve Ebû Huzeyfe'nin oğlu Muhammed açıkça halkı tahrik ediyordu. Abdullah b. Sebe gibi kişilerin çıkardığı fitne olayları körüklemekteydi* (Apak, 2011: 238-243)." Akbulut'a göre, "*Hilafetin Kureyşîliğe hasredilmesi yüzünden şehirde çoğunluğu oluşturan Ensâr siyasetten uzaklaşmış, soğumuş ve halifelerine sahip çıkmamıştı* (Akbulut, 2006: 9)."

3. Yaşanan Ekonomik Sıkıntıların İstismar Edilmesi

Hz. Osman döneminde meydana gelen sosyal ve siyasi olayların temelinde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik krizin olduğu görülmektedir. Söz konusu ekonomik krizin sebebi olarak da fetih harekâtının yavaşlaması gösterilmektedir. Fetihler devam edip başarılı sonuçlar alındığında özellikle savaşçılar/mücahitler büyük gelir elde etmekteydi. Askerlerin ganimetlerden pay almaları ve bunun yanında ailelerine fey gelirlerinden tahsisat verilmesi, onların maddi durumunu oldukça iyileştirmişti. Ekonomik imkânların çoğalmasıyla, müslümanlar kanaat toplumundan refah toplumuna geçiş yapmıştı. Söz konusu maddi zenginlik devletin ekonomik güç ve itibarıyla orantılıydı. Devletin ekonomik açıdan zayıflaması onları da zayıflatacaktı (Meʿâfirî, 1987: I/106; Söylemez, 2003: 63).

Garnizon şehirler hızla büyümüş ve gelişmişti. Şehirlere çevreden büyük göçler olmuştu. Askerî amaçla kurulmuş olsalar da, yeni yerleşenlerle birlikte demografik yapı değişmişti. Şehirlerde çoğu ticaret ve zanaat sahibi gayrimüslimler ve yeni mühtedilerin nüfusu giderek artmıştı. Araplar bu nüfus içerisinde genel olarak tüketici, diğerleri ise üretici konumdaydı. Çünkü Arapların çoğu askerlikle iştigal etmekteydi. Askerlerin tarım ve ticaretle uğraşmaları ise yasaklanmıştı (Terzi, 1990: 30; Söylemez, 2003: 64).

Hz. Ömer zamanında fethedilen bölgelere göre Hz. Osman zamanında fethedilen bölgelerden daha az gelir elde edildiği hususu da hatırlanmalıdır. Hz. Osman döneminde gerçekleştirilen fetihler, Mısır Deltası ile Bereketli Hilal'in (Mezopotamya ve Bilâd-ı Şam) dışına taşmıştı. Yeni fethedilen bu yerler nisbeten tenha ve ekonomik açıdan fakir sayılırdı. Geniş araziler olmasına rağmen toprakları çoraktı. Ülke büyümüştü ama ortalama gelir seviyesi yükselmemişti. Yine de ilk altı yılda ekonomik durum iyiydi. Bu dönemde beytülmale kontrolsüz giriş çıkışların yapıldığı söylendi. Beytülmalin iş ve işleyişinde değişikliğe gidilmesi ve harcama kalemlerinin değiştirilmesi eleştirildi (Akarsu, 2015: 82-83).

Hz. Osman'ın, Afrika seferlerinde zafer kazanılması durumunda ilkinde sütkardeşi Abdullah'a, ikincisinde Mervân'a elde edilen ganimetin humusunun humusunu (1/25) vadetmesi tartışmalara neden olmuştur (Belâzürî, 1996: V/514; Makdisî, ts.: V/200). Çünkü söz konusu meblağ yüksekti ve 50.000 dinarı/500.000 dirhemi aşıyordu. Hz. Osman'ın Muâviye'den elde ettiği ganimetlerden merkeze pay göndermesini istememesi, üstelik ganimetlerin humusunu (1/5) Allah'ın payı olarak tasarruf edebileceğini ifade etmesi bir ayrıcalıktı (İbn Asâkir, 1995-2000: LVI/469) ve bu durum "*Emevî hanedanlığı kuruluyor*", algısına yol açıyordu (Akarsu, 2015: 91).

Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci yarısında, fetihlerin durma noktasına geldiği ve işlerin kötüye gittiği kaydedilmişti. Tüketici kesimin ekonomik durumu giderek kötüleşmiş, onlara mal satanları olumsuz etkilemiştir. Düşük talep düşük arza, üretimin kısılmasına sebebiyet vermiş, genel fiyatların zamlanmasına yol açmıştır. Esnaf, zanaatkâr ve çiftçiler (üreticiler) mallarını *döndüremedikleri* için sıkıntı çekmiştir. Hedef kitlenin fakirleşmesi piyasayı durgunlaştırmıştır (Seyf, 1984: 82, 145; Söylemez, 2003: 65).

Hz. Osman devlet gelirlerinin düşmesi üzerine elde edilen ganimetlerin tamamını savaşçılara dağıtmak yerine hazineye aktarması askerleri rahatsız etmiştir. Suriye dışında bu sıkıntı hat safhaya ulaşmıştır. Fetihlerin durma noktasına gelmesiyle de en büyük gelir kaynaklarını ve işlerini yitiren bedevî Araplar, çıkardıkları dedikodularla huzursuzluğu tetiklemiştir. Özellikle gaziler ve samimi müminler bu durumdan çok müteessirdi. Burada Abdullah b. Sebe gibi provokatörlerin devreye girdiği söylenmiştir. İbn Sebe görünüşte müslüman ama gerçekte Yahudi biriydi. İbn Sebe müslümanları şaşırtmakta ve onları kışkırtmaktaydı (İbn Kesîr, 1997-1999: X/263; İbnü'l-Vezîr, 1994: I/124). Aslına bakılırsa İbn Sebe gerçekte olmayıp hayali bir kişiydi. Ama tarih boyunca müslümanları birbirine düşüren böyle kişiler her zaman bulunurdu (Fığlalı, 1988: I/133-134).

Yeni fethedilen yerlerde konuşlanan askerlerin masrafları büyük yekûn teşkil ediyordu. Bunların karşılanmasında sıkıntı çekiliyordu. İhtidalarda görülen artış, cizye gelirlerini azaltmıştı. Bazı vilayetlerden merkeze para akışı kesilmişti. Şam valisi Muâviye bunlardan biriydi. Donanma kuracağını açıklayan Muâviye, merkeze para gönderemeyeceğini söylemişti (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/28; Sallâbî, 2008: I/58).

Hz. Osman beyan edilen mallardan zekât almış, beyan edilmeyen malların zekâtlarını ise mükellefin kendi isteğine bırakmıştır. Bu uygulama da devlet gelirlerini azaltmıştır. Haraç gelirlerinde de düşüş meydana gelmiştir (Sallâbî, 2008: I/253, 258). Piyasada yaşanan para sıkıntısı tarımla uğraşanları etkilemiş, talep düşünce arz doğal olarak azalmıştır. Piyasada meydana gelen daralma ve para sıkıntısı devasa boyutta ekonomik krizin yaşanmasına yol açmıştır (Söylemez, 2003: 65).

Devlet gelirlerinin azalması piyasayı sarsmış, gelir gider dengesini bozmuş ve siyasi istikrara zarar vermiştir. Daha çok garnizon şehirlerde başlayan ekonomik kriz, gündelik yaşamı tehdit eder olmuştur. Basra, Kûfe, Füstât gibi büyük şehirlerde halifeye karşı muhalif sesler giderek yükselmiştir. Bu şehirlerden Medine'ye yönel(til)en protestocular anarşiye, kaosa ve darbe girişimine yol açmıştır. Kûfe'de başlayan ekonomik darboğaz, Velîd b. ʿUkbe'nin valiliğinin beşinci yılında ortaya çıkmıştır. Maaşları ödenemeyen askerlerin birçoğu geri dönüşlerinde işsiz kalmıştır. Eleştiri okları *Ehlü'l-Eyyâm*denilen Irak'ın fethinde bulunmuş olan yörenin ilk müslüman sakinlerine yönelmiştir. Onların yüksek atâ almasına itiraz edilmiştir. İşsizler dolayısıyla kalabalık kitleler infiale sürüklenmiştir (Seyf, 1984: 35; Taberî, ts.: IV/317; İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/6).

Zübeyir b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah, Zeyd b. Sâbit ve Saʿd b. Ebû Vakkâs gibi sahabenin büyükleri dahi Irak topraklarında büyük gelir elde etmekteydi. Ekonomik durumları kötüleşen halk doğal olarak buna haklı haksız itiraz etmekteydi (Apak, 2011: 251).

Gelir dağılımındaki adaletsizlik, idarecilerin müsrifliği ve keyfilik ülkede istikrarı bozdu ve protestolara neden oldu. Muhalifler önce valilere, ardından halifeye karşı her geçen gün tepkilerini gösterdiler. Muhaliflerin ekonomik gerekçe yerine eleştirilerini dinî bir veçheye büründürmeleri ise dikkat çekiciydi. Üst yönetimin dindar oluşu veya dinî emirleri uygulamadaki hassasiyetleri bunda etkili olmalıydı. Hz. Osman, Medine'ye kadar gelip valilerini içki içtiği gerekçesiyle şikâyet eden Kûfelilerin asıl maksatlarının farklı olduğunu bilmekteydi. Görünüşte şehirde meydana gelen bir katîl meselesi bahane edilerek şehir karıştırılmıştı. Ama Velîd, içki içme

gerekçesiyle görevden el çektirildi ve kendisine had cezası uygulandı (Taberî, ts.: IV/322; İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/3-4).

Maaşların kesilmesi, atiyyelerden kesintiye gidilmesi ve devlet arazilerinin tahsisi gibi idari ve mali sıkıntılar muhalifler tarafından dinî bir veçheye büründürülmüştür. Böylece dinî hassasiyetler her zaman öncelikli olmuştur (Öz, 2016: 64). Kûfe'de meydana gelen huzursuzluğun kaynağı ekonomikti. Nitekim bu durum yeni vali Said b. el-As'ın Hz. Osman'a gönderdiği mektupta açıkça ifade edilmiştir. Yine bu durum o sıralarda Medine'ye kadar gelen hali vakti yerinde (eşraftan) gençlerin halifenin yanında komşuları için yardım talebinde bulunmalarından da anlaşılabilirdi (Taberî, ts.: IV/271).

Hz. Osman halifeliği devraldığında beytülmalin boşaldığı (Makrîzî, 1999: IX/341), ancak başarılı fetih politikalarıyla bu sorunun telafi edildiği söylenmiştir. İlerleyen yıllarda baş gösteren ekonomik krizi çözebilme adına Hz. Osman radikal kararlar almıştır (Söylemez, 2003: 69). Askerlere ellerindeki çiftçi paylarını Kûfe dışında da satabilme, daha doğrusu kiralama hakkı tanınmıştır. Böylece Hz. Ömer zamanında askerlere uygulanan bir kısıtlamaya son verilerek askerlerin rahatlatılması amaçlanmıştır (İbnü'l-Esîr, 1987-2003: III/113-114).

Savaşçıların/askerlerin ellerindeki malları her yerde satabilmesi bir yere kadardı. Elde avuçta ne varsa tükeniyordu. Yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç vardı. Boş bulunan devlet (savâfi) arazilerinin ekonomiye kazandırılması yani işletilmesi gündeme geldi. Bu arazilerin mülkiyeti devlete ait olmak üzere komutanlara (Kureyşlilere) tahsisi yapıldı. Bir anlamda bu arazilerin gelirlerinin henüz merkeze ulaşmadan mahallinde değerlendirilmesi hedeflendi (Yaʿkûbî, 2010: II/144; İbn Şebbe, 1979: I/259, III/1020; Yâkût, 1977: V/286).

Hz. Osman, ekonomiyi canlandırma adına iktâ sistemini revize etmişti. Kureyş ağırlıklı komutanlar da kendilerine tahsis edilen bu (savâfi) arazileri 1/3 ve 1/4 karşılığında çiftçilere kiraya verdiler. Ancak bu sisteme yörenin etkin (Arap) kabileleri sert tepki gösterdiler (Akarsu, 2015: 122). Vali Said b. el-ʿAs bu kararı uygularken sıkıntı çekti ve protesto edildi. Bu icraat, Irak'ın verimli topraklarının (Sevâd) Kureyş'e peşkeş çekilmesi olarak algılandı. İlerde Hz. Ali'ye yakın bir isim olacak Malik b. Eşter liderliğinde Kûfe halkı ayaklanmış ve kontrolü ele geçirmişti (Seyf, 1984: 45; Ebû Zürʿa, 1980: 348; Taberî, ts.: III/323, 331). Bedevîler aleyhlerinde gördükleri bu durumu tersine çevirmek adına "*kollektif eylem tarzı ve mantığıyla harekete geçmiş ve diğer muhalif kesimlerle birleşerek darbe girişiminin en büyük destekçisi olmuşlardı* (Öz, 2009: 81)."

4. Darbe Girişiminin Meydana Gelişi ve Halifenin Şehit Edilişi

Vilayetlerde başlayıp başkente sıçrayan ve Hz. Osman'ın katledilmesiyle sonuçlanan olayların arka planında, kabileler arasında süregelen çekişmelerin yani asabiyetin olduğu, bir gizli elin olayları provake ettiği hep anlatılmıştır (Akarsu, 2015: 172, 181-193). Ekonomik temelli de olsa Kûfe başta olmak üzere eyaletlerde güven ve istikrar bozulmuştur. Kûfeli muhaliflerin Şam'a sürgün edilmesi, vilayetlere müfettişler gönderilmesi ve valilerin huzura çağırılmaları sorunları çözmeye yetmemiştir. Muhalifler bundan sonra valiler yerine Hz. Osman'ı doğrudan hedef almışlardır. Organize olarak Medine'nin etrafında kamp kuran muhalifler, çok geçmeden şehrin kontrolünü ele geçirmişlerdir. Böylelikle Hz. Osman'ın şehit edildiği, anarşik olayların yaşandığı darbe girişimi gerçekleşmiştir.

Mısır'da Muhammed b. Ebû Bekir ve Muhammed b. Ebû Hüzeyfe'nin kışkırtmaları yüzünden vali Abdullah b. Saʿd'ın otoritesi sarsılmış ve eyalette kargaşa ve huzursuzluk egemen olmuştur. Başlarında Kinâne b. Bişr, Sevdân b. Hümrân ve Gâfikî b. Harb'in bulunduğu 1000 kişilik bir grup Medine'ye gelmiştir (Seyf, 1984: 58, 63; Yaʿkûbî, 2010: II/70-71; Belâzürî, 1996: V/539; Taberî, ts.: IV/348-353; İbn Kesîr, 1997-1999: X/281vd.).

Kûfeli (Iraklı) muhalifler mektuplar yazarak diğer muhalifleri örgütlemiştir. Hac yapma bahanesi için eyaletlerden ayrılan muhalif gruplar, Medine'de toplanmıştır. Basralılar Zû Huşub, Kûfeliler Avâs ve Mısırlılar Zü'l-Merve'de toplanmıştır. Muhalifler Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyir ile görüşmeler yapmıştır. Ancak onlardan bekledikleri ilgi ve desteği bulamamıştır (Seyf, 1984: 93; Belâzürî,1996: V/232; Taberî, ts.: IV/350-351; İbn Kesîr, 1997-1999: X/279-280). Ancak onlar Hz. Osman'ı devirmekte kararlı gözüküyordu.

Muhalifler Hz. Osman'ın görevden uzaklaşmasına odaklanmışlardı. Diğer çözümlere kulak tıkıyorlar ve her geçen gün halifenin etrafındaki çemberi daraltıyorlardı. Muhalefetin Hz. Ali ile görüşmesi Hz. Osman'ı endişelendiriyordu. Bu yüzden olsa gerek Hz. Osman, Hz. Ali ve diğer sahabenin büyüklerinin önemini ve rolünü biliyordu. Onların desteğini ve yardımını arkasına almak için çaba sarf ediyordu. Hz. Ali ve sahabenin bazı büyükleri ise gönüllü gönülsüz halifeyi ayakta tutmaya çalışıyordu. Denilebilir ki Hz. Osman, cephelerde nöbet bekleyen ordusunun bir bölümünü bile Medine'ye kaydırsa, belki de kendini isyancılardan koruyabilirdi. Ancak o buna asla yanaşmıyor, kendini riske atıyor, istifa etmeyi kötü bir çığır açmak olarak düşünüyor ve adeta kendisini onların elinde ölüme hazırlıyordu

(Yaʿkûbî, 2010: II/70-73; İbn Saʿd, 2015: III/70-71; Belâzürî, 1996: II/387-388; Taberî, ts.: IV/348-353; Ebü'l-Fidâ, 1907: I/171; İbn Kesîr, 1997-1999: X/280-281). İbn Saʿd'a göre Hz. Peygamber (s), "*Allah bir gün sana bir gömlek giydirecek. Şayet münafıklar senden onu (hilafeti) çıkarmak isterlerse, bir zalim için onu çıkarma*" diyerek Hz. Osman'ı tembihlemiş ve bu yüzden o ölümüne sabretmiştir (İbn Saʿd, 2015: III/71)

Burada büsbütün Hz. Osman'ın kendini ölüme terk ettiği anlamı çıkarılmamalıdır. Aksine Hz. Osman kendini ölümle tehdit edenlere, "*Ey topluluk beni öldürmeyin! Ben idareci (halife) ve müslüman bir kardeşim. Allah'a yemin ederim ki, doğruyu bulsam ya da hata etsem de sadece gücüm yettiği kadar ıslahı murat ediyorum. Şayet beni öldürürseniz sonsuza kadar birlikte namaz kılamazsınız, sonsuza dek birlikte savaşamazsınız ve ganimetleriniz aranızda paylaştırılamaz.*" uyarısını yapmıştır (İbn Saʿd, 2015: III/72).

Hz. Osman'ın etrafını çepe çevre kuşatan muhalifleri ikna edip memleketlerine geri gönderme çabaları ise bir netice vermemiştir. Özellikle Mısırlılar mevcut vali Abdullah b. Saʿd'ın yerine muhalif Muhammed b. Ebû Bekir'in tayin edilmesi üzerinde ikna olmuşlar ve memleketlerine doğru hareket etmişlerdi. Söz konusu uzlaşmanın aksine, Mervân tarafından yazıldığı iddia edilen bir mektup her şeyi altüst etmeye yetti. Mektupta Hz. Osman'ın mührü vardı. Yarı yoldan dönen Mısırlı muhalifler bundan sonra daha da sertleştiler ve Hz. Osman'dan kesin bir dille görevini bırakmasını ve Mervân'ı kendilerine teslim edilmesini istediler (Yaʿkûbî, 2010: II/72-73; İbn Saʿd, 2015: III/69-70; Belâzürî, 1996: II/558; Taberî, ts.: IV/554-556). Hz. Osman'ın böyle bir mektubu yazması düşünülemezdi. Ayrıca Mervân gibi kurnaz bir siyasetçinin bu yola tevessül etmesi mantıklı gözükmüyordu. Zaten her ikisi de söz konusu mektubu yazdıklarını kesin bir dille reddetmişti (Yaʿkûbî, 2010: II/73; İbn Saʿd, 2015: III/70; Belâzürî, 1996: II/558; Taberî, ts.: IV/556). Ancak Talha'ya atfedilen "*Mervân'ı verseydi öldürülmezdi.*" (İbn Kuteybe, 1990: 41; Belâzürî, 1996: V/559; İbn Abdirabbih, 1983: V/42) tarzındaki rivayetler göz önüne alındığında, Mervân'ın Hz. Osman'ın başına ne büyük gaileler açtığı iyice anlaşılır.

Hz. Osman artık Mescid-i Nebî'ye gidip namaz kıldıramaz, insanların arasına çıkamaz olmuş ve evine çekilmek zorunda kalmıştır. Hz. Osman için 40 gün sürecek muhasara günleri başlamıştır. İsyancılar Medine halkını tehdit eder olmuştur. Şehirde karışıklık ve gerginlik her geçen gün artmış, can ve mal güvenliği kalmamıştır. Hz. Ali dâhil sahabenin büyükleri istese de çıkan bu kargaşayı durduramazdı. Hz. Osman'ın evi Hz. Ali, Talha ve Zübeyir'in çocukları tarafından

korumaya alınmıştı. Şam valisi Muâviye'nin 12.000 kişiyle destek verme çağrısına olumsuz cevap veren Hz. Osman, kan dökülmesinden şiddetle kaçınmıştı (Seyf, 1984: 67-69, 120; Yaʿkûbî, 2010: II/73-74; Taberî, ts.: IV/358-359, 386-388). Hz. Aişe ve önde gelen sahabe Mervân'ı sorgulamışlar ne onlar, ne de Hz. Osman, Mervân'ı muhaliflerin eline teslim etmemiştir (Belâzürî, 1996: II/557-558; Taberî, ts.: IV/386-388). Mervân'ın teslim edilmesi linç edilmesi demekti.

Muhaliflerin niyeti belli olmuştu; halife Hz. Osman görevden uzaklaşmadıkça Medine'de kargaşa ve anarşi çıkaracaklardı. Birbirinden farklı amaçlarla da olsa başkentte toplanan muhalifler, Hz. Osman'ın halifelikten uzaklaştırılması hususunda aralarında ittifak etmişti. Başlattıkları bu eylemlerden sonuç almalıydılar. Hz. Aişe, Hz. Ali ve birçok sahabi Hz. Osman'ın bazı icraatlarından memnun değillerdi, eleştirmekten de geri durmamışlardı. Kötü gidişat aslında tüm samimi müslümanları üzmüş ama çözüm de bulamamışlardı. Çünkü oluş(turul)an kriz ortamı devlet sistemini ve genel yaşamı tehdit eder hale gelmişti (İbn Saʿd, 2015: III/73-75). Hz. Osman'ın orduyu teyakkuzda tutması, doğrudan dış müdahale riskini azaltmıştı. Kötüleşen durumun baş sorumlusu illâki Hz. Osman ve yakınlarıydı.

Hz. Osman, sahabenin desteğini tam olarak arkasına alamamıştı. Hz. Aişe, Hz. Osman'ı şiddetle eleştirerek Mekke'ye doğru hareket etmişti. Hz. Ali şahsi gayretleriyle Hz. Osman'ı savunamaz olmuştu. Hz. Osman'ın evini koruma adına nöbet tutan Hz. Ali, Zübeyir ve Talha'nın oğulları çıkan arbede ve kargaşada tartaklanmıştı. Burada Emevî ailesinin tutumunu hatırlatmakta yarar vardır. Onlar Hz. Osman'ın şehit olmasını dışardan seyreder gibiydiler. Mervân gibileri de yangına körükle gitmekteydi. Onlara göre de Hz. Osman, artık yolun sonuna gelmişti. Müdâhil olmaları kendi (Emevî) siyasetlerini olumsuz etkileyebilirdi (Aycan, 1990: 120, 121).

Hz. Osman'ın evini muhasara altında tutan isyancılar, işlerini bir an önce bitirmek istiyordu. Acele etmezlerse eyalet valileri askerî müdahalede bulunabilirdi. Yine hac mevsimi içinde olmaları yüzünden, bölgeye gelen hacılar halifelerini kurtarmak için harekete geçebilirdi. Böylece anarşist tabiatlı protestocular yani âsiler 40 gündür muhasara ettikleri halifenin evine sonunda saldırdı. Hz. Osman'ın evini koruyan Hz. Hasan, Abdullah b. Zübeyr ve Muhammed b. Talha gibi genç sahabelerin saldırganları durdurmaya güçleri yetmedi (Yaʿkûbî, 2010: II/72-73; Belâzürî, 1996: II/557-558; İbn Kesîr, 1997-1999: X/285).

İbn Saʿd'a göre, "*o gün Hz. Osman'ın evinde 700 kişi vardı. Hz. Osman, Mâlik b. Eşter'e, toplanan kalabalığın kendinden ne*

istediklerini sordu. O da, kesin bir dille istifa etmesi gerektiğini yoksa öldürüleceğini söyledi (İbn Saʿd, 2015: III/76, 78)". Halifenin odasına ilk olarak Muhammed b. Ebû Bekir girdi ve halifenin sakalını tutarak, "*Ey nâsel/ahmak! Muâviye ve adamları gelsin seni kurtarsın!*" diyerek hakaret etmişti. Halife ise, "*Ey kardeşimin oğlu, senin baban bu sakalı böyle çekmemişti. Senin bu yaptıklarına karşı Allah'a sığınırım.*" dedi. Muhammed utanmış olmalı ki, oradan ayrıldı. Ondan sonra Gâfikî b. Harb, Kuteyre b. Fülân, Sevdân b. Hümrân ve Amr b. Hâmık içeriye girdi. Gâfikî elindeki demir parçasını halifeye vurdu ve onu ağır yaraladı. Sevdân kılıcını Hz. Osman'a savurduğu esnada Hz. Osman'ın eşi Nâile'nin elini kalkan yaptığı ve parmaklarını kaybettiği görüldü. Âsiler hep birlikte üzerine çullanarak Kur'ân okur vaziyette olan Hz. Osman'ı şehit etti (17-18 Zilhicce 35/16-17 Haziran 556) (İbn Saʿd, 2015: III/79-80; Apak, 2011: 276).

Hz. Osman şehit olurken "*Onlara karşı Allah sana kâfi gelecektir…*" (Bakara, 2/137) ayetini okumuştu. Hz. Osman'ın siyahi kölesi karşı koymuş ve Kinâne b. Bişr'i öldürmüştü. Çıkan çatışmalarda Mervân b. Hakem ve Said b. el-ʿAs yaralanmış; Ziyâd b. Nuʿaym ve Mugîre b. el-Ahnes katledilmişti (İbn Şebbe, 1979: IV, 1279; İbn Saʿd, 2015: III/80-81; Taberî, ts.: IV/382).

İsyancılar, cenaze ve defin işlemlerinde güçlük çıkarmış ve insanları zorla baskı altında tutmuştur. Hz. Osman'ın evindeki değerli eşya, paralar ve devlet hazinesi (30.500.000 dirhem ve 150.000 dinar meblağ) yağmalanmıştır (Akarsu, 2015: 274). Medineliler, şehit edilme sürecinde Hz. Osman'ı yalnız bırakmak suretiyle bir tür *tepkisel sessiz kalma* veya *sivil itaatsizlik* kabilinden eylem yapmışlar (Öz, 2009: 81) ve yağmalara seyirci kalmışlardır.

Hz. Osman'ın savunmasız bir şekilde şehit edilmesi ve meydana gelen olaylar kamu vicdanını incitmiştir. Onun anarşist tipli kişilerin eliyle hunharca hanesine girilip öldürülmesi üzerinde siyasi hesabı olanlar olabilirdi. Nitekim Şam valisi Muâviye, Şam Mescidinde Hz. Osman'ın kanlı gömleğini ve onun eşi Nâile'nin kesik parmaklarını teşhir etmiş ve insanları Hz. Ali'ye karşı kışkırtmıştır (Belâzürî, 1996: II/297-298; İbn Asâkir, 1995-2000: XXXIX/379; Zehebî, 1982-1988: III/136; Ziriklî, 1954-1959: VII/343).

Hz. Osman'ın şehit edilmesi öncesinde onun birtakım icraatlarını eleştirerek kızan ve Mekke'ye doğru hareket eden Hz. Aişe, yeğenleri (Talha ve Zübeyir) ile birlikte *Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması*talebiyle müslümanları örgütlemiş ve İslam tarihinin ilk kanlı savaşına (Cemel Vakʿasına) neden olmuştur (Makdisî, ts.: I/284; İbn Asâkir, 1995-2000: LV/26; İbn Kesîr, VII/282, 293).

Eyaletlerden başlayarak yönetme biçiminden veya yöneticinin şahsından rahatsız olduğu anlaşılan kişi veya kişiler ancak bu şekilde; şimdilerde üst akıl diye ifade edilen siyasal bir grup tarafından örgütlenmiş olmalıdır. Zira muarız kitlelerin önce Medine'nin etrafında planlı bir biçimde toplanması ve olayları tam da müslümanların normal yolculuk zamanına (Hac mevsimine) denk getirmesi tesadüf olamazdı. Hz. Osman'ın evini kuşatanların şartlar aleyhlerine dönmemesi için acele etmeleri ve hep birlikte saldırmaları boşuna değildi. Birlikte saldırmak bilinçli bir tercihti ve katilin kimliği ancak bu şekilde kamufle edilebilirdi. Yine âsiler Hz. Ali'yi tehditle halife seçtirip, kendilerini zoraki orduya dâhil etmelerinden dolayı (Mesʿûdî, 1988: II/353), olup bitenlere darbe denilebilirdi. Bu kanlı darbe girişimiyle müslümanlar uzun süre kendine gelemeyecek, yakın ve uzak tarihlerde meydana gelen birçok dinî-siyasi oluşuma da bu referans gösterilecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

İslam tarihinde müslümanların dinî-siyasi en yüksek mercii olan *halifelik*, zamanla kurumsallaşmıştır. Kişisel duruş ve icraatlarıyla ilk dört halife, rol-model gösterilmiş; ancak kimin halife olacağı konusu tartışılagelmiştir. İlk iki halifenin seçimi sorunsuz atlatılmış olsa da, Hz. Osman'ın mensup olduğu aileye duyulan endişe, seçilme aşamasında kendisini göstermiştir. Zira Emevîler, Hz. Osman'ın; Haşimîler, Hz. Ali'nin seçilmesini istedikleri için bu yönde kulis yapmışlardır.

Hz. Osman halifeliğinin ilk yıllarında, seleflerinin izlediği politikaları başarıyla sürdürmesi, yumuşaklığı ve müşfik hali kamuoyu tarafından olumlu bulunmuştur. Dindarlığı, hayâsı ve son derece cömertliğiyle, tarih boyunca müslümanların gönlünde taht kurmuştur. Başarılı fetihler neticesinde elde edilen ganimet ve fey gelirleri, Hz. Osman ve yönetimine karşı oluşabilecek olası muhalefeti arkaplana itmiştir.

Halifeliğinin ikinci altı yılından sonra işler tersine dönmeye başlamıştır. Bunun nedeni olarak da, fetihlerin durma noktasına gelmesi ve dolayısıyla fey ve ganimet gelirlerinin düşmesi gösterilmiştir. Yeterince maaşları ödenemeyen asker ve ailelerinin durumunun giderek kötüleşmesi diğer kesimleri de olumsuz etkilemiştir. Temel ihtiyaçlarını karşılamada sıkıntılı olanların (mesela bedevîlerin) çıkardıkları dedikodular yöneticileri epey uğraştırmıştır.

Bir anlamda sıkıntıların temelinde yer alan ekonomik sorunların, muhalif kesimler tarafından suiistimal edilerek darbeye zemin hazırladığı söylenebilir. Nitekim önce eyaletlerde başlayan karışıklıklar kontrol altına alınamayınca yönetim zaafiyeti oluşmuştur.

Hz. Osman'ın eleştirileri dinlemesi ve bazı yöneticileri değiştirmesi ise sorunları çözmeye yetmemiş, aksine işleri daha da karıştırmıştır.

Bu meyanda Hz. Osman, en yakınlarını iş başına getirmiş ve onlara birtakım imtiyazlar tanımıştır. Yaptığının meşru ve otoriteyi sağlama adına olduğu beyanatı insanları tatmin etmemiştir. Önemli görevlere getirdiği bazı yakınları söz, tutum ve icraatlarıyla Hz. Osman'ı zor durumda bırakmıştır.

Muâviye ve Mervân'a tanıdığı söylenen bazı imtiyazlar özellikle siyasal bir grubun (Emevîler'in) güçlenmesi olarak algılanmıştır. En yakın dostları ve sahabenin büyükleri bile onu savunmakta zorlanmıştır. Hatta Medineliler kuşatma günlerinde adeta onu ölüme terk ettiği görüntüsü vermiştir. Bu, tam da darbecilerin arayıp da bulamadıkları bir fırsatı onlara sağlamıştır.

Eyaletlerden (Irak ve Mısır ağırlıklı) getirilen kalabalıklar, sistemli bir şekilde halifeyi ve tüm başkent halkını abluka altına alarak büyük bir isyan çıkarmıştır. İsyancılar Hz. Osman'ı istifaya zorlamış, Hz. Ali, Talha ve Zübeyir gibi halife namzetleriyle görüşmeler yapmıştır. Hz. Osman yeni bir çığır açmama adına ne istifa etmiş ne de onların isteklerini yerine getirmiştir. Bu gelişmeler, halifenin göreve gelme ve görevden ayrılma şartlarının zorluğunu göstermiştir. Toplumun o dönemde *hilafetin Kureyşîliğini* kanıksadığı şeklinde de anlaşılabilir. Bundan böyle halifelerin bilâ kayd-ı zaman yönetimde kalacaklarında ısrarlı olmaları durumunda hayatlarına mal olacaktır. Doğal olarak Kureyş dışında kalan müslüman çoğunlukla, hilafeti temsil makamında olanların arası açılacaktır.

Hz. Osman, başına gelenleri bir fitne olarak değerlendirmiş ve başına gelecekleri beklemiş, sabretmiştir. Sınır boylarında nöbet bekleyen askerî gücü kullanmadığı gibi, valilerinin yardım yollama tekliflerini de elinin tersiyle itmiştir. Son nefesine kadar isyancıları vaz geçirmek için çabalamış ve onların memleketlerine salimen dönmeleri tavsiyesinde bulunmuştur.

İsyancılar bir ara ikna olmuş ve memleketlerine dönerlerken garip bir şekilde ortaya çıkan bir belge/mektup bütün çabaları akamete uğratmıştır. Ortam daha da kızışmış ve isyancılar biraz da aceleyle Hz. Osman'ı son kez istifaya zorlamış ama muvaffak olamamıştır. Aralarında Hz. Ebû Bekir'in oğlunun da olduğu ve muhaliflerin yönlendirdiği isyancılar, nihayet Hz. Osman'ın hanesine/mahremine taarruz ederek, onu Kur'ân okurken şehit etmiştir.

Meydana gelen bu olay; oluş süreci ve sonuçları itibarıyla bir darbe girişimidir. Hz. Osman aslında bunları hak etmemiştir. O kendisine isyan edilecek ve öldürülmesine neden olacak herhangi bir harekette bulunmamıştır. Halifeliğinin ikinci yarısında yaşanan idarî ve

ekonomik sorunlar darbe sürecini tetiklemiştir. Eski mağluplar, bedevî Araplar ve provakatif kişiler (İbn Sebe gibi) olayları organize edip körüklemiştir.

Hz. Osman'ın mazlum bir halde katledilmesi, İslam tarihi boyunca meydana gelen birçok olay, karışıklık, çatışma ve savaşın gerekçesi olmuş ve müslümanların dinî-siyasi ayrışmasına yol açmıştır. Makalemizde İslam tarihi kaynakları kullanılmak suretiyle, geçmişimizde yaşanan ilk ve en önemli kanlı olay, tarafımızdan darbe girişimi olarak takdim edilmiş, darbe oluşumunu tetikleyen nedenler üzerinde durulmuş, oluş süreci ve sonrasında yaşananların devleti ve milleti nasıl müşkül durumda bıraktığı ana hatlarıyla anlatılmıştır. Böylelikle darbelerin meşru olmadığı ve olamayacağı teyit edilmiştir. Ülkemizde meydana gelen meşum 15 Temmuz darbe girişimi çok şükür başarılı olamamıştır. Memleketimiz bir anlamda, İslam tarihinde meydana gelen ilk darbe girişimi benzeri bir darbe sonrasında yaşanan dinî, siyasi ve toplumsal ayrılıklardan kurtulmuştur.

Kaynakça

Akarsu, M. (2015). Kabile bürokrasisi ve Hz. Osman. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Akbulut, A. (2006). "Hz. Muhammed sonrası ilk siyasî krizin teolojik yansımaları". Kelam Araştırmaları Dergisi. cilt: IV, Sayı: 2, ss.1-10. İstanbul: Kader Yayınları.

Apak, A. (2011). Anahatlarıyla İslam tarihi II. İstanbul: Ensar Yayınları.

Ayar, K. (2014). Sahabe dönemi siyasi olaylarında Kur'ân'ın rolü. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Aycan, İ. (1990). Saltanata giden yolda Muâviye b. Ebû Süfyan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ (1996). Ensâbü'l-eşrâf. Süheyl Zekkâr-Riyad Ziriklî (Thk.). I-XIII. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn (2003). Şu'âbu'l-îmân. Abdülalî Abdülhamîd, (Thk.). I-XIV. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.

Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillah el-İsfehânî (1996). Hilyetü'l-evliyâ. I-X. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Ebû Zür'a ed-Dımaşkî. (1980). Târîhu Ebî Zür'a. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kucânî (Thk.). Dımaşk: Mecme'u'l-Lüğati'l-Arabiyye.

Ebü'l-Fidâ, İmâdüddîn (1907). el-Muhtasar fî târîhi'l-beşer. I-IV. Kahire: el-Matba'atü'l-Huseyniyyeti'l-Mısrıyye.

Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân (1990). el-Ma'rife ve't-târîh. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Thk.). I-IV. Medine: Mektebetü'd-Dâr.

Fığlalı, E. R. (1988). "Abdullah b. Sebe". DİA. İstanbul: TDV Yayınları.

Halîfe b. Hayyât (1985). Târîhu Halîfe b. Hayyât. Ekrem Diyâ el-Ömerî (Thk.). Riyad: Dâru Taybe.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer (1983). el-ʿİkdü'l-ferîd. M.M. Kamîha (Thk.). I-IX. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye.

İbn Asâkir, Ali b. el-Hasen (1995-2000). Târîhu medîneti Dımaşk. Ömer b. Garâme el-ʿAmravî (Thk.). I-LXXX. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Haldûn (2000-2001). Târîhu İbn Haldûn. Halîl Şehâde (Nşr). I-VIII. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ (1997-1999). el-Bidâye ve'n-nihâye. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Thk.). I-XXI. Kahire: Dâru Hicr.

İbn Kuteybe, Ebû Abdullah (1990). el-İmâme ve's-siyâse. Ali Şîrî (Thk). Beyrut: Dâru'l-Advâ.

İbn Saʿd, Muhammed b. Saʿd (2001). et-Tabakâtü'l-kebîr. Ali Muhammed Ömer (Thk.). I-XI. Kahire: Mektebetü'l-Hancî.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer (1979). Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere. Fehîm Muhammed Şeltût, (Thk.). I-IV. Cidde: Dâru'l-İsfehânî.

İbnü'l-Esîr, İzzüddîn (1987-2003). el-Kâmil fi't-târîh. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk (Thk.). I-XI. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye.

……; (ts). el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb. I-III. Bağdâd: Mektebetü'l-Müsennâ.

İbnü'l-Vezîr, Muhammed b. İbrâhîm (1994). el-ʿAvâsım ve'l-kavâsım. I-IX. Şuʿayb el-Arnaût, (Nşr). Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Komisyon, (2000). Örnekleri ile Türkçe sözlük. I-IV. İstanbul: MEB.

Makdisî, el-Mutahhar b. Tâhir (ts.). Kitâbü'l-bed' ve't-târîh. I-VI., Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye.

Makrîzî, Takıyüddin Ahmed b. Ali (1999). İmtâʿu'l-esmâʿ. Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye.

Meʿâfirî, el-Kâdi Muhammed b. Abdullah (1987). el-ʿAvâsım ve'l-kavâsım. Muhibuddin el-Hatib, Mahmûd Mehdî el-İstanbûlî, (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Cîl.

Mesʿûdî, Ali b. Hüseyin (1988). Murûcu'z-zeheb. Muhyeddin Abdülhamid, (Thk.). I-IV. Beyrut: Mektebetü'l-ʿAsriyye.

Öz, Ş. (2009). " İslam toplumunda değişime direnç üzerine teşhisi bir değerlendirme", KSU İlahiyat Fakültesi Dergisi. Sayı: 13, ss. 55-97. Kahramanmaraş: Üniversite Yayınları.

……, (2016). "İslam siyaset geleneğinde muhalefet üzerine bazı mülahazalar –Hülefâ-i Râşidîn dönemi-". İlahiyat Araştırmaları Dergisi. Sayı: 5, ss. 57-68. Ankara: İlamer Yayınları.

Safedî, Halîl b. İzziddîn (2000). el-Vâfî bi'l-vefeyât. Ahmed el-Arnaût, Türkî Mustafâ (Thk.). I-XXIX. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Sallâbî, A. M. (2008). ed-Devletü'l-Ümeviyye. I-II. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

Seyf b. Ömer (1984). el-Fitne ve vak'atü'l-Cemel. Ahmed Râtib Armûş, (Nşr.). Beyrut: Dâru'n-Nefâis.

Söylemez, M.M.(2003). "Hz. Osman dönemindeki ekonomik krizin garnizon kentlere etkisi". Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi. cilt II, sayı: 3, ss. 63-86. Çorum: Üniversite Yayınları.

Şeriati, A. (2010). Ebû Zer. Abdullah Yeğin, (Çev.). Ankara: Fecr Yayınları.

Taberânî, Süleymân b. Ahmed (1995). el-Mu'cemü'l-evsât. Târık b. Abdillah, Abdulmuhsin b. İbrâhîm, (Thk.). I-X. Kahire: Dâru'l-Harameyn.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (ts). Tarîhu'r-rusül ve'l-mülûk. M. Ebü'l-Fadl İbrâhîm (Thk.). I-XI. Kahire: Dâru'l-Me'ârif.

Terzi, M. Z. (1990). Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde askerî teşkilât. Samsun: Sönmez Yayınları.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb (2010). Târîhu'l-Ya'kûbî. Abdülemîr Mühennâ (Thk.). I-II. Beyrut: Dâru'l-A'lemî.

Yâkût el-Hamevî (1977). Mu'cemü'l-büldân. I-V. Beyrut: Dâru Sâdır.

Zehebî, Şemsüddîn b. Muhammed (1982-1988). Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. Şu'ayb el-Arnaût (Thk.). I-XXV. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.

Ziriklî, Hayreddin (1954-1959). el-'Âlâm: Kamûsu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ. Kahire: Matba'atu Kustasus.

Zübeyrî, Mus'ab b. Abdillah (ts.). Kitâbü nesebi Kureyş. E. Lévi-Provençal, (Nşr.). Kahire: Dâru'l-Me'ârif.